

ПРОБЛЕМА МЕТОДИКИ ЗІСТАВНОГО ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ

У статті подано елементи методики двостороннього зіставного аналізу групи дієслів української та англійської мов із типовою семантикою процесуального буття. Увагу зосереджено на зіставленні компарабельних однослівних дієслівних найменувань, які розглядаються у їхній проекції на спільні процесуальні інваріантні денотати та мікроденотати в обох мовах.

У дослідженнях із контрастивної лінгвістики порівнюють одиниці й категорії різних рівнів мовної системи, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує дієслово. Усі дієслова української та англійської мов об'єднує в єдиний об'ємний клас повнозначних слів категорія процесуальності. Онтологічно цю групу слів утворюють назви, співвідносні з предметними денотатами, що використовують у мовах для називання динамічних процесів у сфері предметного світу речей і явищ у їхніх взаємозв'язках, перетвореннях, відношеннях. Дієслова привертали чи не найбільшу увагу дослідників (Ю.Д. Апресян, В.М. Аришштейн, Д.К. Баранник, О.І. Бондар, Х. Брінкман, В.В. Бурлакова, М.М. Васильєв, І.Р. Вихованець, Р.М. Гайсина, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, Н.Л. Іваницька, С.Д. Кацнельсон, Т.О. Кильдибекова, О.С. Мельничук, І.І. Мещанінов, О.М. Мухін, М.Я. Плющ, Г.Г. Почепцов, М.М. Прокопович, В.М. Русанівський, Г.Г. Сильницький, С.О. Соколова, Є. Теньєр, Г.А. Уфимцева, Н.Ю. Шведова, В. Шмілауер та ін.).

Досліджуючи дієслова української та англійської мов у зіставленні їхніх систем, ми виходимо з розуміння мови як основного засобу комунікації, тісно пов'язаної з суспільною виробничою й пізнавальною діяльністю людей; як знакової системи, у якій опосередковано й закономірно виражається співвідношення між елементами дійсності та їхнім відтворення у свідомості [1: 25].

Мета статті – розглянути елементи методики двостороннього зіставного аналізу групи дієслів української та англійської мов із типовою семантикою процесуального буття. Об'єктом нашого дослідження виступає система дієслівних найменувань української та англійської мов. Предмет аналізу вбачаємо в зіставленні дієслів у їхній проекції на спільні процесуальні інваріантні денотати та мікроденотати в обох мовах. Напрямок аналізу полягає в орієнтації на слово-дієслово в його денотативній спроможності виражати (називати) інваріантно-варіативну систему позамовних реальностей засобами обох мов [2: 27].

Беручи до уваги в основному два способи називання процесуального денотата – однослівний та багатослівний (описовий), ми обмежуємо дослідження першим способом. Тому для зіставлення були вибрані компарабельні одиниці – однослівні (дієслівні) номінації української та англійської мов, що узвичаїлися практикою носіїв мов для називання одних і тих же реальностей – інваріантного денотата та мікроденотатів. Кожне дієслово обох мов розглядаємо як елемент складної системи разом із його взаємозв'язками і залежностями. Для розв'язання комплексу завдань зіставного аналізу дієслів у порівнюваних мовах найбільш придатним був би раніше підготовлений повний опис дієслів кожної мови. На жаль, як слушно зауважує М.П. Кочерган, доводиться констатувати, що таких описів поки що недостатньо для комплексного представлення системи українських та англійських дієслів у їх зіставному потрактуванні [3: 13].

Ю.О. Жлуктенко пише, що "досить часто відповідності в мовах визначаються емпірично, на основі власного мовного досвіду дослідника, і в ході дальшого аналізу перевіряються й уточнюються" [4: 7]. Зважаючи на відносність індивідуального сприйняття ознак та властивостей предметів і явищ позамовного світу, ми покладаємося на лексикографічні фіксації дієслів, подані в тлумачних та перекладних словниках, словниках синонімів української та англійської мов [5; 6; 7; 8; 9; 10].

Отже, індивідуальна інтуїція та лексикографічні фіксації забезпечили відбір компарабельних дієслівних лексем із їхньою спільною ознакою – проекцією на ті самі інваріантний денотат та мікроденотати. Оскільки основна увага зосереджувалась на зіставленні однослівних найменувань процесуальних денотатів у плані виявлення розширеної чи звуженої конкретики номінацій спільних денотатів у обох мовах, то для аналізу були відібрані дієслова з широким діапазоном переносних значеннєвих варіантів.

У дослідженні використовуємо притаманні всім наукам прийоми індукції й дедукції, а також зіставний метод (контрастивний, синхронно-порівняльний, спрямований на виявлення відмінностей між мовами). Відомо, що залежно від спрямованості розрізняють односторонній і двосторонній (багатосторонній) зіставний аналіз [11: 79]. Ми віддаємо перевагу двосторонньому аналізу, необхідним елементом якого (основою зіставлення) є "третій член" (*tertium comparationis*) – "позамовне поняття, не належне до жодної із зіставляваних мовних явищ, дедуктивно сформульоване метамовою" [11: 80]. Оцінюючи роль такого підходу, М.П. Кочерган зазначає: "Цінність двостороннього підходу в тому, що він дає змогу виявити всі мовні засоби вираження чогось" [11: 80]. І далі: "Перевагою двостороннього підходу є те, що обидві мови рівноцінні, а недоліком – те, що порівняння спирається на метамову, якої поки що немає (існують різні пропозиції)" [11: 81].

Зрозуміла річ, у зіставному аналізі й теоретичних висновках та узагальненнях не можна обійтися без перекладу. З позицій нашого підходу переклад розглядається й використовується як вихідний матеріал для знаходження спільного й відмінного в дієслівних системах зіставляваних мов. "Істотна різниця між перекладом і контрастивним аналізом полягає в тому, що перший з них має на меті досягнення семантичної еквівалентності між двома текстами (не обов'язково з дотриманням послідовних відповідей між елементами отриманої структури), а другий прагне до встановлення формально-синтаксичних відповідностей між двома системами

(використовуючи лише ті результати перекладання, котрі виявляють чіткі й послідовні ознаки відповідності" [12: 15].

Семантичним підґрунтям (семантичним макрокомпонентом) виступає онтологічна ознака – зорієнтованість дієслівної назви на позамовну реальність, на процесуальний денотат. У розрізі такої зорієнтованості виділяються диференційні ознаки, за сукупністю яких вицленюємо інваріантні денотат та мікроденотати, для називання яких у кожній мові є своя система словесних номінацій. Такі номінації (однослівні чи багатослівні) у їхній проекції на один і той же денотат вважаємо компарабельними. Ознака "компарабельність" передбачає виявлення не лише контрастних відмінностей зіставляваних одиниць, але і їхніх тотожностей, повних чи часткових кореляцій. Так, скажімо, однаково компарабельними будуть як окремі дієслова укр. *читати* – англ. *to read*, укр. *бігати* – англ. *to run*, укр. *їсти* – англ. *to eat*, так і українські словосполучення та англійські однослівні назви: укр. *готувати їжу* – англ. *to cook*, укр. *працювати медсестрою* – англ. *to nurse*, укр. *продавати з аукціону* – англ. *to auction*, укр. *класти в мішок* – англ. *to bag*, укр. *записувати в книжку* – англ. *to book*, укр. *їхати автобусом* – англ. *to bus* і т.д.

Кожна мова має досить розгалужену систему процесуальних найменувань близьких чи споріднених денотатів, що розвинулися із їхнього спільного інваріантного денотата з найзагальнішим значенням відповідної процесуальної ознаки. Так, денотативне узагальнене значення "передавати словами думки, почуття тощо, повідомляти про щось" передають лексеми: укр. *казати, промовляти, проказувати, вимовляти, балакати, мовити, (заст.) повідати, прорікати, (вulg.) савкати, тягти, тягнути (повільно, протяжно), (розм.) цідити, рубати, виціджувати, карбувати, чеканити, гарчати (сердито, невдоволено), видушувати, витискати (із себе, через силу), хрипити, хлипати, сичати, шипіти* та ін.; англ. *to say, to tell, to communicate, to inform, to blab out, to proclaim, to announce, to dispute, to negotiate, to report, to declare, to comment, to slander, to delate, to stag, to nark, to retell, to interpret, to broadcast, to repeat, to explain, to sort, to joke, to whisper* та ін. Кожне з дієслів в обох мовах у конкретних текстових умовах виражає дію, що належить різним предметам (особам). Крім того, кожна з цих лексем, називаючи відповідні конкретні денотати (мікроденотати), має певні значеннєві відтінки. Пор: укр. *промовляти* і *виціджувати* (*промовляти* *неохоче, недбало*); англ. *to pronounce* і *to whisper (to inform someone secretly)*.

Розуміння інваріантного денотата може бути занадто широким і максимально звуженим. Це залежить від авторського трактування спільних денотативних характеристик, покладених в основу виділення денотатів. У нашому дослідженні інваріантний денотат розглядається в широкому плані. Він виступає позамовним чинником об'єднання номінацій в обох мовах зі спільною ознакою, яка в одних випадках перебуває на поверхні сприймання, а в інших є "відсунутою" на задній план, але не позбавленою здатності інтуїтивно сприйматися, осмислюватися й узагальнюватися свідомістю, завдяки колективному мовному досвіду носіїв мови. Розглянемо, наприклад, процесуальний інваріантний денотат такої визначеності: "дія особи, що являє собою рух, пов'язаний із чимось перехресним": укр. *Наші дороги пересікаються* – англ. *Our ways cross*; укр. *Наші листи розминулися* – англ. *Our letters crossed*; укр. *Вранці ми перевалили через хребет* – англ. *In the morning we crossed the mountain ridge*; укр. *Перебуватимь із Англії до Франції* – англ. *To cross from England to France*. Більш поверхневою щодо сприймання й усвідомлення є зазначена ознака ("рух + щось перехресне") у зіставляваних дієсловах *пересікатися* – *to cross* (*Наші дороги пересікаються* – *Our ways cross*), ніж у дієслівних парах: *розминутися* – *to cross*; *перевалити* – *to cross*; *перебуватися* – *to cross*. Однак саме таке розширене розуміння інваріантного денотата забезпечує інтеграцію багатьох відповідних дієслівних назв обох мов у єдину об'ємну групу, в межах якої виявляється компарабельність зіставляваних процесуальних номінацій в обох мовах.

Ознака інваріантного денотата нерідко може бути невиразною, важко виокремлюваною, "схованою". У таких випадках допомагає аналіз слів не лише з переносним значенням, але й таких, що виділяються в словниках як багатозначні. Наприклад, для дієслів укр. *кликати* – англ. *to call* властивим є називання такого денотата "каузована на об'єкт дія (звучання) суб'єкта". Уживання в обох мовах речень з цими дієсловами англ. *I'll call tomorrow* – укр. *Я забіжу завтра*; англ. *All sorts of people call here* – укр. *Сюди заходять різні люди*; англ. *He will call back later* – укр. *Він зайде пізніше* і т.д. – доводить, що ознаки інваріантного денотата є ширшими, зокрема включають таку диференційну ознаку, як "давати про себе знати" (коли суб'єкт каузує на об'єкт дію в різних формах: говоріння, відвідування чи ін.).

Для зіставного аналізу дієслівних систем української та англійської мов у зазначеному аспекті визначальним є виділення найхарактернішої ознаки, що складає основу інваріантного денотата, його онтологічну сутність, а звідси – вицленування базових дієслів у обох мовах. Реалізація цього завдання вимагає якнайретельнішого обстеження тлумачних (одномовних), тлумачних (перекладних) та синонімічних словників, лексикографічні фіксації яких (в т. числі і вказівки на мікроконтекстну реалізацію семантики, окремі дистрибутивні ознаки та ін.) слугують матеріалом для визначення диференційних ознак мікроденотатів і проведення зіставного аналізу дієслівних лексем у їхній проекції на такі денотати.

На першому (початковому) етапі дослідження було відібрано 8 пар компарабельних дієслів української та англійської мов із типовою семантикою, що відтворювали однослівні найменування таких інваріантних денотатів із сфери процесуального буття: "каузація початкової фази процесуального буття" (укр. *сприяти* – англ. *to cause*); "початкова фаза процесуального буття" (укр. *виникати* – англ. *to arise, to appear*); "початок процесуального буття, ситуації" (укр. *починати* – англ. *to begin*); "власне буття" (укр. *бути* – англ. *to be, to exist*); "здійснення – утвердження буття" (укр. *відбуватися* – англ. *to happen*); "буття-існування у часово-просторових координатах" (укр. *знаходитися* – англ. *to be, to stay*); "каузоване припинення буття" (укр. *припиняти* – англ. *to stop*); "зникнення буття" (укр. *зникати* – англ. *to disappear*). Перевірка зазначених дієслів за тлумачними, перекладними (українсько-англійським та англо-українським), синонімічними словниками

значно розширила склад дієслів; було проаналізовано 520 дієслів, що так чи інакше відтворювали спільні мікроденотати у межах їхніх інваріантних узагальнень.

Процедуру зіставного аналізу системи українських та англійських дієслів у їхній проекції на денотат покажемо на прикладі дієслівної пари укр. *зникати* – англ. *to disappear*, що відтворюють процесуальний мікроденотат "зникнення (припинення) буття неживого" інваріантного денотата, "зникнення припинення буття суб'єкта".

Словники засвідчують такі типові однослівні найменування цього мікроденотата: укр. *зникати, гинути, щезати, пропадати, діватися, погибати, заподіватися, виводитися, зводиться, вивітрюватися, випаровуватися, розчинятися, розтавати, танути, вигасати, згасати, угавати, перегоряти, відмирати, відживати, відходити, відпадати, відлітати, губитися, загублюватися*; англ. *to disappear, to vanish, to die, to perish, to evaporate, to fade, to exhale, to bunk*. У тлумачення перекладних українсько-англійських словників включено дієслово *to disappear*, що за частотністю переважає інші дієслова. Велика кількість тлумачень українських дієслів подана описовими англійськими структурами із інформативно недостатніми словами (укр. *діватися* – англ. *to do a bunk*, укр. *гинути* – англ. *to be lost*, укр. *погибати* – англ. *to go to ruin*, укр. *заподіватися* – англ. *to get to ...*, укр. *виводитися* – англ. *to go out of use*, укр. *випаровуватися* – англ. *to turn into vapour*, укр. *відживати* – англ. *to become absolute*, укр. *губитися* – англ. *to get lost, to be lost, to be mislaid* і т.д.

Водночас англійська система дієслівного вираження цього мікроденотата досить виразно виокремлює вживання дієслівної лексики *to die*, яка, зрозуміла річ, є онтологічно первинним найменуванням відповідної процесуальної ознаки живого (називає мікроденотат "зникнення (припинення) буття живого (людини)").

Розгорнутий синонімічний ряд українського дієслова *умерти* відтворює номінацію мікро денотата "зникнення, припинення буття живого чи реалій, пов'язаних із живим": *умирати (вмирати), помирати, конати, відходити, доходити, вимирати, згасати, погасати, догасати, догоряти, згоряти, дохнути, здихати, подихати, коліти, падати, одубіти та ін.* [7]. Часто вживаним у цих випадках є також англійський відповідник *to died down: The shooting has died* – Стрілянина *припинилась*; *Curiosity has died down* – Цікавість *пропала*; *Facts has died down* – Факти *забулися*.

Уживання англійського дієслова *to die* для номінації процесуального мікроденотата "зникнення (припинення) буття неживого" є підтвердженням нашої загальної гіпотези про те, що дієсловом української мови властива набагато більша конкретика найменувань процесуальних мікроденотатів, на відміну від англійської мови [10: 14]: *Flowers died* - Квіти *зів'яли*; *Trees die* – Деревя *гинуть (сохнуть, засихають)*; *The motor (the engine) died* – Мотор *заглох*; *The telephone has died* – Телефон *зіпсувався*; *The wind died* – Вітер *затих*; *The storm died* – Буря *утихла*; *The conversation died* – Розмова *обірвалась*; *His interests has died* – У нього *пропав інтерес*.

Зрозуміло, що словесні номінації української мови можна синонімічно (однослівно та за допомогою описових структур) урізноманітнити, але показовим у цьому прикладі-ілюстрації є насамперед те, що дієслівна англійська лексема *to die* "покриває" номінацію кількох мікроденотатів, які в українській мові номінуються різними словами. Багато українських дієслівних назв тих самих мікроденотатів (відповідників англійського дієслова *to die*), спричиняє, по-перше, найголовніша спільність суб'єктів-каузаторів процесуального стану – назва неживого, на відміну від назв живого. По-друге, лексичне розмаїття цих назв спричиняє індивідуальна відмінність предметних денотатів: *Flowers died* – Квіти *зів'яли* (не зіпсувалися, не заглохли, не утихли і т.д.). Сукупність мікроденотатів (бодай приблизна, основна) і виявлені в обох мовах варіанти їхніх назв відкривають простір для зіставлення словесних номінацій обох мов. Тотожність мікроденотатів забезпечує компарабельність мовних одиниць, призначених для номінації тих самих мікроденотатів.

Дослідження дає змогу констатувати, що розбіжності, як і близькості між співвідносними мікроденотатами у зіставлюваних мовах спричинені способом життя народів – носіїв цих мов, характером їхнього мислення, відмінностями культури, побуту, світосприймання загалом. Подальше поглиблене зіставне вивчення дієслів української та англійської мов у цьому аспекті сприятиме виявленню раніше не досліджених явищ у структурі й функціонуванні цих мов, дасть змогу розкрити загальне й часткове, що відображається в свідомості носіїв мови, і, отже, складає специфіку мов у загальномовній картині світу загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Муховецький А.М. Принципи контрастивного дослідження дієслівних систем // Нариси з контрастивної лінгвістики: Зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 25-38.
2. Іваницька Н.Б. Дієслова української та англійської мов у їхній проекції на денотат // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. – 2006. – Вип. 8. – С. 26-34.
3. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 12-23.
4. Жлуктенко Ю.О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження // Нариси з контрастивної лінгвістики: Зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 5-11.
5. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1976.
6. Англо-український словник: У 2-х томах / Уклад. М.І. Балла. – К.: Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с.
7. Словник синонімів української мови: в 2-х томах. – К.: Наук. думка, 2000. – Т. 2. – 960 с.
8. Хокінс Дж.М. The Oxford Dictionary of the English Language. – Оксфордський толковий словарь англійського языка. – М.: Издатель "Астрель", 2001. – 832 с.
9. Dictionary of Contemporary English.- Longman, 2004. – 1688 p.
10. Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language. – N.-Y.: The Publishers Guide, 1954. – 2090 p.
11. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. – К.: Академія, 2006. – 324 с.

12. Жлуктенко Ю.О., Бублик В.Н. Контрастивна лінгвістика: Проблеми і перспективи // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 3-15.

Матеріал надійшов до редакції 21.04. 2007 р.

Иваницкая Н.Б. Проблема методики сопоставительного изучения системы украинских и английских глаголов.

В статье представлены элементы методики двустороннего сравнительного анализа группы глаголов украинского и английского языков, объединённых семантикой процессуального бытия. Внимание сосредоточено на сопоставлении компаративных однословных глагольных наименований, которые рассматриваются с точки зрения их проекции на общие процессуальные инвариантные денотаты и микроденотаты.

Ivanytska N.B. The Comparative Study Methods of the Ukrainian and English Verbs.

The article deals with the methods used in the two-side comparative analysis of the verbs naming processing being in Ukrainian and English. It focuses on the comparison of the comparative one-word verbal lexemes which have been identified on the basis of the common processing invariant denomination and microdenomination both in the Ukrainian and English languages.